

УДК 316.75

А.А. Фабрика

МАСОВА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ОСЛАБЛЕННЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІМ'Ї

Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка

Анотація. У статті розглядається негативний вплив масової культури на важливі функціональні прояви сім'ї та різні аспекти її життєдіяльності. У результаті дослідження було встановлено, що масова культура є одним із факторів, який призводить до ослаблення соціогуманітарного потенціалу сім'ї.

Ключові слова: сім'я, культура, маса, масова культура.

Вступ

Сім'я, як така, являє собою велику соціальну цінність, несе потужний гуманітарний потенціал, влаштована аби розвивати моральну природу людини, постійно актуалізувати світоглядні питання. У соціально-філософській та соціологічній літературі можна зустріти й підходи, де сім'я розглядається як засіб гноблення, колонізаційна сила, "гальмо" прогресу тощо. Такі підходи, на нашу думку, у більшості своїй відображають не невід'ємні властивості сім'ї, а стан культури, економіки, технологій на певному етапі історичного розвитку суспільства. Саме ними зумовлюється домінування того або іншого типу сімейної структури і форма шлюбу, зміст та характер подружніх і родинних відносин – усе те, що або сприяє реалізації потенціалу сім'ї в її інституційному та груповому, гуманітарному та світоглядному аспектах, або накладає на це серйозні обмеження.

Так, французька дослідниця Е. Рудинеско передає загальні оцінки сучасної сім'ї та її функціональної спроможності у розвинених країнах заходу наступним чином: «Без батьківського порядку, без символічного закону, знівечена сім'я постіндустріальних суспільств виявляється, як кажуть, викривленим у самій своїй функції базовим осередком суспільства. Вона, як стверджують, віддана на поталу гедонізму, ідеології «без табу». Монобатьківська, гомобатьківська, перетасована, зруйнована, клонована, штучно утворена, атакована з середини уявними заперечувальниками різниці статей, вона вже не здатна – кажуть нам – передавати далі свої власні цінності. Як наслідок, суспільству загрожує розклад» [1, с. 13]. У цих оцінках знайшли своє відображення, зокрема, реалізована сьогодні, у наслідок розвитку експериментальної науки, можливість відокремлення соціального батьківства від біологічного, на законодавчому рівні – дозвіл на реєстрацію одностатевих шлюбів та створення гомобатьківських сімей під егідою боротьби за права людини, ціннісні зрушення в західній культурі.

У зв'язку з цим, не втрачають актуальності дослідження процесів, що відбуваються у різних сферах суспільного життя на предмет їхнього прямого та опосередкованого впливу на сім'ю в усій її повноті, як складний, багатовимірний феномен. Досліджуючи зміни організації сім'ї, потрібно проаналізувати зв'язок їх із розвитком культури. Адже, поперше, саме культура грає смислоутворюючу роль. По-друге, вона ж виконує і функцію легітимізації, надання етичної оціночної характеристики всім нововведенням, аби вони були визнані та прийняті суспільством чи навпаки. У випадку, коли ті або інші неприйнятні для культури закони може нав'язувати

влада, сила культури проявляє себе в тому, що невдовзі постає питання легітимності вже самої влади – таким є механізм функціонування суспільства [2, с. 522].

Однією з ознак сьогодення виступає домінування масової культури. Наприкінці 80-х рр. минулого століття вона набула значного підсилення в результаті інтенсифікації процесу глобалізації, що реалізується переважно за американським проектом. Масова культура стала одним з чотирьох «ненасильницьких» засобів інтернаціоналізації країн, які потрапляють до глобалізаційної орбіти, разом з «культурою Давосу», «клубною культурою» та Євангельським протестантизмом [3; 4]. Будучи добре технічно та технологічно оснащеною, вона потужно впливає як на суспільство загалом, так і на окремих людей, визначаючи їхній світогляд, систему цінностей та пріоритети, моделі поведінки, у тому числі й у сфері шлюбно-сімейних відносин.

Аналіз досліджень і публікацій

У силу масштабу та характеру впливу, масова культура постійно перебуває у полі зору вчених різних наукових напрямів. В їхніх працях досліджуються генеза та етапи розвитку масової культури, її зміст та роль у сучасному суспільстві, соціальні функції та механізми розповсюдження. Серед класиків соціальної думки, що розглядали даний феномен: М.О. Бердяєв, Д. Бел, Л.Н. Войтовський, Х. Ортега-і-Гассет, Д. Рісмен, Г. Маркузе, Е. Фромм, Ж. Фураст'є, Е. Шилз та багато інших. Більшість з них не торкалися впливу масової культури на сім'ю як таку, а розглядали у цьому контексті формування особистості, самоідентифікацію, світогляд і, відповідно, ставлення до світу та людей, стосунки між чоловіком та жінкою, ставлення до свого тіла, ставлення до речей та ін., що мають до сім'ї безпосереднє відношення. У соціологічній та психологічній літературі представлено результати чисельних емпіричних досліджень з вказаної та іншої проблематики.

Постановка завдання

Метою даної статті є: розглянути негативний вплив масової культури на ті функціональні прояви та аспекти життєдіяльності сім'ї, від яких залежить реалізація нею свого соціогуманітарного потенціалу.

Основна частина

Умови, що сприяли появі масової культури, склалися наприкінці XIX ст. У цей період відмічалося різке зростання народонаселення, поширення ліберальної демократії, швидкий розвиток експериментальної науки і промисловості. Демократизація призвела до закриття аристократичних джерел культури, а індустріалізація та пов'язана із нею урба-

нізація – до домінування міської культури з втратою традиції, як основного способу культурної трансляції [5, с. 524-529]; [6, с. 88]. Водночас, традиційна культура просто не встигала охопити нові соціальні практики та характерний для них образ життя. Вона не змогла надати своєчасного відгуку на запити, що виникли, виробити і запропонувати ціннісні засади для регламентації, прості механізми ідентифікації, рекреації, необхідність у яких пояснюється потребою адаптуватися до нових реалій. Такі обставини можна вважати одним із основних чинників формування маси – специфічного явища, з яким дослідники онтологічно та феноменологічно пов'язують масову культуру.

Х. Ортега-і-Гасет розглядає масу як якісну характеристику всіх і кожного в тій мірі, у якій вони не відрізняються від інших, повторюють загальний тип і вдоволені цим. Для маси, як для психологічної реальності, характерними є такі риси: 1) не має орієнтирів, пливе за течією; 2) позбавлена поняття обов'язку і меж дозволеного; 3) живе сьогодишнім днем, без роздумів про подальшу перспективу, не закладає начал новому; 4) не створює, навіть якщо для цього є значні можливості і сили; 5) має вроджену невдячність до усього того, що змогло полегшити їй життя, є витоками її благополуччя; 6) не наділена ані історичним чуттям, ані почуттям історичної відповідальності; 7) має безмежне зростання життєвих запитів єдиною за правом народження; 8) їй притаманна нестримна експансія власної природи; 9) несе силу та гонор сучасного прогресу, але забула про дух; 10) знищує усе найкраще, несхоже, потужне [7, с. 18-19, 49, 55]. Масова людина, в силу своїх характеристик, і стала основним виробником та споживачем масової культури. На думку деяких вчених, у постіндустріальному суспільстві характер маси змінюється. Це вже не ті, хто вдоволений бути «як усі», маса стає: «натовпом самотніх, рафінованих індивідуалістів, що сповідають принципи абсолютної свободи і автономії людського духу, об'єднаних спільністю продукції, що споживають – перш за все, інформації, розваг, моди, іміджів, стереотипів, картини світу, єдністю системи цінностей та ін.» [6, с. 113]. Проте, на наш погляд, цей факт є важливим з точки зору надання масовій культурі нових особливостей і не позбавляє її усіх зазначених вище рис.

Такий самий глибокий, вихідний зв'язок масова культура має і з розвитком технологій в галузі комунікації та технік репродукції, з якими пов'язана поява радіо, кінематографу, телебачення. Ряд західних дослідників вважає масову культуру їх безпосереднім породженням і прямо ототожнює. Так, наприклад, Ж. Фрідман розглядає масову культуру, як «... продукт масової комунікації, де під масовою культурою розуміється сукупність культурних цінностей, відданих у розпорядження публіки завдяки засобам масової комунікації в рамках технічної цивілізації» [6, с. 193]. А подружжя Джозефсон визначили масову культуру як: «систему комунікацій, технічну за формою та ідеологічну за змістом» [6, с. 194]. Це можна пояснити тим, що сам новий технічний спосіб розповсюдження виявився, за своєю природою, здатним накладати сильний відбиток на сприйняття

змісту повідомлення, спричиняючи різноманітні ефекти у людській свідомості.

Подальша логіка дослідження потребує не тільки виокремлення сутнісних рис масової культури, а й її розгорнутої характеристики. Наведені нижче ознаки слугуватимуть тією основою, яка надасть можливість вивести, сформулювати різноманітні аспекти впливу масової культури на сім'ю:

1) виробництво відбувається за поточно-конвеєрним аналогом, продукція має тиражований, серійний характер;

2) має комерційні цілі розповсюдження та характер функціонування (попит, замовлення), стала особливим видом бізнесу та однією з найприбутковіших галузей економіки;

3) у цілях прибутковості орієнтована на масового споживача, на великі аудиторії;

4) аби не втратити інтенсивності споживання, змушена відповідати вимогам ринку і стрімким змінам його запитів, реагує на будь-яку нову подію та відображає її, тому швидко виходить з моди, застаріває;

5) є потужною ідеологічною зброєю і ефективним та зручним засобом маніпуляції масовою свідомістю з неявними технологіями впливу;

6) не співпадає з поділом на соціальні класи і захопила усі сфери суспільства, навіть політику та інтелектуальну сферу, куди, за визначенням, їй не мало б бути доступу;

7) космополітична, розрахована на будь-які національні характери та смаки, легко адаптується та успішно засвоює національні і локальні культури;

8) позбавлена індивідуальності та внутрішнього джерела розвитку;

9) має низький художній та естетичний рівень продукції із загальнодоступним, спрощеним змістом, критерієм оцінки якої є попит;

10) займається компіляцією високої культури і запозичує зовнішню атрибутику народної культури, проте є орієнтованою лише на дозвілля, а не на ціннісне засвоєння світу;

11) налаштована на утилітарне, споживачське ставлення до світу;

12) культивує успішність, без витоків та коренів, важкої наполегливої праці;

13) впроваджує примітивні стандарти життя та відносин між людьми, спотворює мову;

14) у якості свого основного інструмента використовує механізм статусного споживання, робить акцент на престижність;

15) псевдореалістична, затягує в ілюзорний світ, де комфортно та безпечно, виробляє залежність;

16) звернена до емоційної сфери, сентиментальна, апелює до бажань, спокушає, вклоняється тілу, є еротичною;

17) сприяє розвитку пасивності, інфантильності, культивує та заохочує низькі інстинкти людини;

18) має відверто натуралістичний характер передачі сексу, насилля. І т. ін.

А.В. Костіна у пошуках сутнісних рис масової культури, досліджуючи проблему співвідношення масової, елітарної та народної культур, дійшла висновку, що: «... вирішальними критеріями для визначення даного феномена є його соціокультурні характерис-

тики, якісні параметри і ціннісна спрямованість, а також той тип свідомості, який він продукує... [а саме] свідомість інфантильну, незрілу, здатну відтворювати і комбінувати зразки та ідеї, що раніше вже були у практиці і є засвоєними, не виробляє нового, якого раніше ніколи не було, тобто не здатна до творчості, не зберігає індивідуальні характеристики суб'єкта» [6, с. 118-119]. Ми поділяємо її думку.

Для масової культури характерні, насамперед, соціалізуюча, адаптативна, рекреаційна та розважально-компенсаторна функції. Проте, їхній «зворотній бік» – оволодіння зовнішнім нормативним пластом без ціннісного стрижня, як основний зміст особистості; конформізм, відмова від власної цілісності та індивідуальності [6, с. 121]; ескапізм та соціальна дезадаптація; отупіння, зниження інтелектуального рівня та навичок читання. Будучи комерційною, масова культура експлуатує близькі та цікаві людям теми, що приносить їй найбільші доходи. Серед них: дружба, любов, шлюб, сім'я, секс. Таким чином вона здійснює вплив, або навіть так чи інакше формує уявлення людей щодо цих сфер життя.

У якості соціального інституту, сім'я містить такі цінності, як подружнє життя, батьківство, можливість відчувати допомогу, підтримку, відносні стабільність та захист. Ці цінності охороняються нормами подружньої вірності, обов'язком виховання дітей, матеріального забезпечення сім'ї та ведення побуту, взаємодопомоги, співпраці тощо [8, с. 27]. Заснована на таких засадах рольова взаємодія дозволяє інституту сім'ї задовольняти ряд важливих індивідуальних та суспільних потреб, з чим пов'язана наявність у сім'ї відповідних функцій.

Ефективне виконання сім'єю її *репродуктивної* функції передбачає, перш за все, народження фізично та психічно здорових дітей. Необхідною умовою для цього виступає належне фізичне та психічне здоров'я самих майбутніх батьків. Але воно постійно перебуває під руйнівним рекламним впливом, що прямо або через нездоровий образ життя героїв кіно, – чоловіків та жінок, – пропагує шкідливі звички (паління, вживання алкоголю) та нездорову їжу. Широко рекламується «оголена» жіноча мода за будь-якої пори року та ін. До цієї проблеми відносяться і засилля жажів, агресії та насилля на теле- та кіноекранах, в літературі, популярних серед молоді жанрах музики. По-друге, засобами масової культури впроваджуються й репродуктивні установки, норми дітності, і сім'ї, у більшості, їх реалізують.

Особливого значення у високому визнанні соціальної цінності сім'ї має виконання нею *виховної* функції. Сім'я здійснює глибокий вплив на весь комплекс фізичного та духовного життя людини, що в ній зростає. Сімейне виховання забезпечує формування тих якостей, що ніде інде крім сім'ї сформовані бути не можуть, воно є основною умовою ефективної соціалізації особистості, передає досвід емоційних та ділових стосунків між людьми, забезпечує передачу традицій, виховує громадянина, патріота, здійснює вплив на вибір професії [8, с. 87]. У зв'язку з цим, у працях учених вже неодноразово піднімалося питання про необхідність професійної підготовки людей до виконання ними їхніх батьківських обов'язків відповідно до умов часу. Серед них

– конкуренція із сім'єю, у якості агента виховання, масової культури, яка досить часто її виграє. Діти та молодь є однією з найприбутковіших цільових груп споживачів для виробників і рекламистів. Любляча родина прагне задовольнити їхні потреби та бажання, які із дорослішанням та розвитком постійно змінюються. Тому потужний арсенал впливу спрямовано саме на них. Основні «втрати» тут виникають у результаті закриття масовою культурою пластів традиційної, високої та народної культури у той період життя, коли дитина, молода людина особливо потребує їхнього впливу для формування доброти, співчуття, любові, для морального виховання, формування відчуття краси та естетичного смаку. Натомість, масова культура через іграшки, мультфільми, молодіжні серіали, музику, моду для молоді і т.ін. розповсюджує потворні образи, пропагує «прагматичні», утилітарні відносини між людьми, матеріальне збагачення, ненормативну лексику, шкідливі звички та ін.. Усі так звані «дорослі» теми, що раніше були прихованими від дітей, перестають бути «табу» для незрілої дитячої психіки.

Масова культура впливає і на виконання сім'єю її *економічної* функції. Стимулюючи споживання, вона здатна схилити сім'ю до незапланованих витрат. Таким чином відбувається маніпулювання сімейним бюджетом, витягнення коштів із життєво необхідних, освітніх, культурних напрямів у так звані престижні, статусні статті або розваги.

Сфера *первинного соціального контролю* теж зазнала впливу масової культури. Раніше, поведінка людини, прийняття нею рішення в професійній, громадській та політичній діяльності визначалися підходом – щоб дітям не було за мене соромно. Зараз, вочевидь, для багатьох це втратило свій сенс. Масова культура ослаблює моральну відповідальність членів сім'ї один перед одним.

В укріпленні дружніх основ шлюбного союзу та розвитку особистостей членів сім'ї важливу роль відіграє *духовне спілкування*. Проте, зразки широко розповсюдженої сьогодні ерзакультури не володіють змістом, що створював би ціннісну, проблемну, тематичну, інформаційну основу для цього. У результаті, втрачається вкрай значима сімейна скріпа.

Сім'я також призначена надавати певний *соціальний статус* своїм членам та задовольняти їхні потреби у соціальному просуванні. Стимулюючи статусне споживання, масова культура сприяє виникненню досить гострих сімейних конфліктів між батьками та дітьми у зв'язку із нав'язаними статусними запитами та реальними можливостями сім'ї їх задовольнити.

Виконання *емоційної* функції ускладнюється тим, що масова культура, якій непритаманна емоційна рівновага в силу самої її природи, здатна практично нівелювати зусилля сім'ї по створенню і підтриманню позитивного емоційного середовища. У іншому аспекті, сім'я являє собою малу соціальну групу, «... члени якої поєднані спільною соціальною діяльністю і знаходяться у безпосередньому особистісному спілкуванні, що є основою для виникнення емоційних відносин, групових норм та групових процесів» [8, с. 28]. Основу сьогодишньої сім'ї, у більшості своїй, складає одна шлюбна пара. Тому, стосунки

між подружжям фактично визначають характер життєдіяльності усієї групи. Особливості майбутнього подружнього життя багато у чому залежать від *дошлюбної поведінки*. Грають роль і знайомство, і критерії вибору партнера, і дошлюбне залицяння, і мотивація при прийнятті рішення вступати у шлюб. Культивуючи споживацький характер відносин між чоловіком та жінкою, занадто наголошуючи на значенні соціального статусу, зовнішності, масова культура сприяє формуванню незрілої шлюбної мотивації, не орієнтованої на створення сім'ї задля її цінностей. Розповсюджуючи штучно створені образи чоловіків та жінок вона також ускладнює адекватний вибір партнера, формує невірні уявлення про нього.

Однією з умов функціонування сім'ї як малої групи є її *згуртованість*. Група з високим ступенем згуртованості здійснює на людину більш сильний вплив. Створюється однорідність поведінки її членів. Від згуртованості залежить і ефективність діяльності сім'ї як групи. Серйозною загрозою згуртованості, крім іншого, є нестримність потягів членів сім'ї – споживацьких, агресивних, сексуальних та ін. [8, с. 31]. Але саме їх, як вже було зазначено, у своїх цілях формує і розвиває масова культура.

Породжені впливом масової культури «індивідуалізація індивіда», та екстраполяція на людські стосунки короткотермінового циклу життя нового товару є факторами, що призвели до зміни *принципу дії* соціальної групи. Сьогодні це принцип розпаду-злиття, що набув драматичного прискорення в людському житті наприкінці ХХ ст. і спричинив ерозію людських зв'язків. Нестійкість групи дедалі більше стає правилом, а стабільність дедалі більше стає винятком. Групи не втратили свого значення для людського існування, залишаються головними й критично важливими. Проте, для людей стало характерним часте об'єднання у такі сповнені значення групи і досить швидкий їх розпад лише для переформування у нові, але також непостійні комбінації [9, с. 55]. Для сімейної групи це означає, у тому

числі, більш швидке та легке прийняття рішення шлюбної пари про розлучення, у подальшому – існування розділених сімейних частин з неповним родинним рольовим набором, або утворення нової (нових) сім'ї (сімей) із складною внутрішньою структурою у наслідок ряду повторних шлюбів, що містить у собі значний конфліктний потенціал.

Висновки

Дослідження негативного впливу масової культури на важливі функціональні прояви сім'ї та різні аспекти її життєдіяльності показує, що масова культура виступає фактором, який призводить до ослаблення соціогуманітарного потенціалу сім'ї. Нами встановлено, що масова культура здійснює практично тотальний вплив на сім'ю, накладаючи обмеження на її потенційні можливості і як соціального інституту, і як малої соціальної групи.

Подальший розвиток дослідження проблематики бачимо у вивченні феномену омасовлення сім'ї та наслідків його впливу на людину і суспільство.

Список літератури

1. Рудинеско Е. Розладна сім'я / Е. Рудинеско ; [пер. з фр.] – К. : Ніка-Центр, 2004. – 232 с.
2. Эфендиев А.Г. Общая социология / А.Г. Эфендиев. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 654 с.
3. Бергер П. Многоликая глобализация / П. Бергер, С. Хантингтон ; [пер. с англ. В.В. Сапова]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
4. Berger Peter L. Four Faces of Global Culture / P. Berger // The National Interest. – No. 49. – Fall 1997, pp. 23-29.
5. Бердяев Н.А. Философия творчества, культуры и искусства: / Н.А. Бердяев. – М. : ЛИГА, Искусство, 1994. – 1052 с.
6. Костина А.В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А.В. Костина. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2013. – 352 с.
7. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 509 с.
8. Зритнева Е.И. Социология семьи / Е.И. Зритнева. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 150 с.
9. Смелзер Н. Дж. Проблемы социологии : Георг-Зимелівські лекції, 1995 / Н. Дж. Смелзер ; [пер. з англ. В. Дмитрук]. – Львів : Кальварія, 2003. – 128 с.

А.А. Фабрика

МАССОВАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР ОСЛАБЛЕНИЯ СОЦИОГУМАНИТАРНОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕМЬИ

В статье рассматривалось негативное влияние массовой культуры на важные функциональные проявления семьи и различные аспекты её жизнедеятельности. В результате исследования было установлено, что массовая культура является одним из факторов, который приводит к ослаблению социогуманитарного потенциала семьи.

Ключевые слова: семья, культура, масса, массовая культура.

A. Fabryka

MASS CULTURE AS A FACTOR WEAKENING THE SOCIAL AND HUMANITARIAN POTENTIAL OF THE FAMILY

The article deals with the negative impact of mass culture on important functional manifestations of the family and various aspects of its life. The study has found the mass culture as a factor that leads to the weakening of the family social and humanitarian potential.

Key words: family, culture, mass, mass culture.